

Nagyné Molnár Melinda¹

A TÁRSADALOMFÖLDRAJZ SZEREPE A FALUKUTATÓ MOZGALMAK ÚJJÁÉLESZTÉSÉBEN

BEVEZETÉS

A társadalomföldrajz falukutatásokban való feladatainak, lehetőségeinek feltárásakor abból érdemes kiindulni, hogy a szociálgeográfia jelenlegi arculatában, szemléletének fejlődésében az evolúciósan hozzá tartozó földtudományi előzmények mellett a nem földtudományok közé sorolható *társudományoknak* is jelentős szerepe van. Ezek a *saját szemléletükkel, eszközrendszerükkel új utakat nyitottak meg a klasszikus társadalomföldrajzi vizsgálatokban is*. A trendváltás abban is megmutatkozik, hogy a korábban klasszikusnak számító *leíró társadalomföldrajzi térbrázolás egyre inkább kiegészült egy problémaorientált, összefüggést elemző-értelmező mondanivalóval*. Ez az interdiszciplináris, problémaközpontú szellem jelöli ki a társadalomföldrajz falukutató mozgalmakban betöltött és betöltendő mindenkori helyét.

A MAGYAR FALUKUTATÓ MOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK FONTOSABB ÁLLOMÁSAI

A falukutatás jelentős múltra tekint vissza a magyar társadalom- és településtudományban. Nem egyforma intenzitással, de végig követték az elmúlt majd másfél évszázad társadalmi, gazdasági változásait. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a falusi társadalmi problémák kezelése, az urbánus- rurális tér dichotómiájában bekövetkező gyors változások társadalmi, gazdasági, térbeli konzekvenciáinak megértése időről időre a falu felé fordította a figyelmet. És bár sokféle okból, sokféle irányzat született a kutatások során; minden irányzatnak, falukutatásnak közös alapelve volt, hogy *csak a falusi vidéki társadalom megismerésével együtt lehet a mindenkori társadalmi értékrendről, a politikai és gazdasági trendekről, a térhasználatról, a tér-értékének átalakulásáról igazán valóságghű képet kapni*.

Visszatekintve a történelmi időkre megállapíthatjuk, hogy a klasszikus falukutatások különböző szereplőit mindig valamely, a vidéket érintő társadalmi, gazdasági ügy indította el. Egy olyan fókuszba tett vidék-jelenség, társadalmi, gazdasági problematika, mely az adott helyen és időben aktuális volt. Ennek megismeréséhez, megismertetéséhez természetesen mindig tartoztak *terepi vizsgálatok* is. A kutatások sohasem egyetlen tudományterülethez kötődtek. Éppúgy megvolt bennük a helye az agrártudománynak, mint ahogyan a szociológiának és természetesen a társadalomföldrajznak is.

Kezdetben a falukutatásokat elsősorban a *szociális érzékenység, a felelősség, a falusi társadalom megismerése, a paraszti polgárosodás segítése, az agrártársadalom megújítása, életkörülményeinek javítása* mozgatta. Az igen eltérő ideológiai alapokon álló csoportoknak a munkásságában nem egyformán mutatkozott meg a tudományos színvonalra való törekvés. Közös vonásuk volt azonban, hogy erősen kapcsolódtak a fiatal értelmiségi generációkhoz, különféle ifjúsági mozgalmakhoz. (Deáky Z. 2007)

Az egyik legkorábbi és legnagyobb falumonográfia- kezdeményezés, mely már vitathatatlanul tudományos alapokon nyugodott; a 19. század végi agrármozgalmak keretében a Magyar Gazdák Szemléje című folyóirat köré szerveződött. Legfőbb célja a mezőgazdaságból élők *érdekszerveződésének, a mezőgazdaság fejlesztésének* elősegítése volt. A Bodor Antal nevéhez kapcsolódó korai irányzat a 30-as évek közepén már módszertani alapokat is lefektetett (Bodor A. 1935).

¹ Nagyné Molnár Melinda: SZIE Gödöllő GTK Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet
2103 Gödöllő Páter K.1.
E-mail: nagyne.molnar.melinda@gtk.szie.hu

A falvak *társadalmi* vizsgálatának kezdeményezője a XX. század elején a Társadalomtudományi Társaság és a Huszadik Század folyóirat volt. A tudományos igényű társadalomkutatások kezdeteit a Szociográfiai szakosztály megalapításával jegyezzük. A szakosztályt az a Braun Róbert alapította, aki *A falu lélektana* című művében a *Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai főlvetelhez* címmel az elsők között publikált kérdőíves felmérést monografikus igényű kutatás kereteiben 1913-ban.

Az I. világháborút követően, összefüggésben a Trianoni békediktátum sokkhatásával jelentős szemléletváltás ment végbe a falukutatásban. Trianon után egyfajta *nemzeti ügyként* jelent meg, amely összekötötte a határon belüli és kívüli kutatókat és értelmiségieket, gazdasági, társadalmi, közösségi rendszereket. Ezt az ügyet egy sajátos *mozgalom-jelleg* támogatta, amely a Magyarországon és az elcsatolt területeken létrejövő falukutató csoportok közötti kapcsolataiban nyilvánult meg, és amely a falvak megismerése mellett egyértelműen a nemzeti egységet is szolgálta. Egy-egy ilyen falukutató műhely általában egyetemekhez kötődött, de felekezeti és politikai ideológiai alapon is szerveződhetett. Ilyen volt Budapesten a Bartha Miklós Társaság, Szegeden a Bethlen Gábor Kör és a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, Debrecenben az Ady-társaság, Sárospatakon a Sárospataki Főiskolai Faluszeminárium, Sopronban a Magyar Társaság Falukutató Intézete, Romániában az Erdélyi Fiatalok, Csehszlovákiában a Sarló-mozgalom, de a protestáns Soli deo Gloria Szövetség, valamint a katolikus Szent László kör is ilyen volt. Természetesen hasonló indítékkal más kisebb csoport, kör, egyesület is alakult a történelmi Magyarország egész területén. A nemzettudat erősítésének megjelenése a falukutatásokban; az a cél, hogy a lehetőségekhez mérten a szétszakított nemzetestet mentálisan egyben kell tartani; egyértelműen túlmutatott a korábbi falukutató célokon. Itt fontos megjegyezni, hogy a határon túl a falu felé fordulást a nemzettudat megőrzése céljával az is egyértelműen indokolta, hogy a kisebbségi magyar társadalom az utódállamokban döntően falun élt. Így a kisebbségbe került magyar kultúra megmaradása érdekében egyértelműen a népi kultúra felé kellett és lehetett igazán fordulni (Bárdi N. 1998).

A korabeli mozgalmakban az *agrárkérdés* is súlyponti helyzetű volt. Ennek kiemelt pozíciója nyilvánvalóan összefüggött a falusi vidéki megélhetés mezőgazdasággal való szoros kapcsolatával. A falvak életében sorsdöntő volt, hogy miként halad a mezőgazdaság tulajdon és szervezeti rendszerének reformja, a paraszti polgárosodás folyamata, valamint az is, hogy a Monarchia szétesése után miként következik be a piaci- és termelési szerkezetváltás. Az agrármegélhetési problémákkal összefüggésben szükségeszerű volt a falukutató mozgalmakban a *szociálpolitikai* kérdésekre is fókuszálni. A mezőgazdasági bérmunkából élők, a földnélküliek, a kisbirtokosok egyre láthatóbb ellehetetlenülése egyértelműen megoldást kívánt. Nem véletlen, hogy ezidőtájt számos kiváló szociográfia foglalkozott a társadalmi, megélhetési problémák megannyi kérdésével: Oláh György: Hárommillió koldus (1929), Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság (1938), A tardi helyzet (1936), Kovács Imre: A néma forradalom (1937) stb.

A falukutató mozgalmak következő sorsfordító állomása a pártállami időkre tehető. Ez az új korszak megtörte a mozgalom történeti pályáját. És mivel a centralizációval, a nehézipar-pártoló ágazati politikával, a redisztributív elosztás falvakkal szembeni diszkriminatív fellépésével, a kollektivizálással párhuzamosan felszámolt történelmi parasztsággal együtt a falu-ügy is felszámolódott; így okafogyottá vált a hozzá kapcsolódó kutató mozgalom léte is.

EGY RÉGI-ÚJ FALUKUTATÓ MOZGALOM GÖDÖLLŐN

Joggal merül fel a kérdés: mi az, ami ma a falu felé fordítja a figyelmet, ami indokolja a falukutatás újraélesztését? Miért lehet létjogosultsága a falukutató mozgalmaknak?

Tudjuk, hogy a rendszerváltás utáni gazdasági, társadalmi, politikai árendeződések nyomán a *tér* értéke is újraértelmeződött. A falvak és városok egy része hanyatlásnak indult, más falvak és városok számára viszont épp a rendszerváltás tette lehetővé a kiugrást. A falu felé fordulást napjainkban úgy vélem az ösztönzi leginkább, hogy az elmúlt húsz esztendő világosan rámutatott: *egy térség versenyképessége nem csupán a városok versenyképességén múlik*. Az, hogy a gazdaság motorjai az urbánus terek; az, hogy a társadalmi, gazdasági innovációk is zömmel itt születnek meg, az a tény, hogy országunk népességének nagyobbik fele ma már város lakó, nem mond ellent annak, hogy ahhoz, hogy egy térség hosszú távon stabil társadalmi, gazdasági pozícióban legyen; ahhoz, hogy jó döntések születessenek a területi tervezésben, nem csupán a városi tér természetrajzát kell jól megismerni. Nem elegendő tehát csak arra fókuszálni, hogy a rendszerváltást követően a globális társadalmi, gazdasági trendekhez való alkalmazkodás miként ment/mehet végbe a városokban. Ezekből ugyanis nem vezethetőek le egyértelműen a falvakban végbemenő változások; akkor sem, ha tudjuk, hogy ugyanazon globális társadalmi, gazdasági kihívásoknak kell a falvaknak is megfelelnie. A falusi vidék versenyképességi pozícióinak megújításához éppen ezért a falukutatás jó szolgálatot tehet.

2006-ban indult el a gödöllői Szent István Egyetemen az a kutató munka, melynek hosszú távú célja éppen ez: a falusi vidéki tér, a falvak társadalmi, gazdasági folyamatainak mélyebb megismerése. Első lépésben a műhely alapító kollégákkal végiggondoltuk, hogy milyen előzményekhez nyúlhatunk. Mivel a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának jogelődjén (akkori néven: Közgazdaságtudományi Kar Mezőgazdasági Osztálya), Gödöllőn már az 1920-as évek elején működtek országos jelentőségű falukutató programok, így volt mihez nyúlni. Elődeinknek tekintjük többek közt Teleki Pált, Györfly Istvánt, Ihrig Károlyt, Czettler Jenőt, akik a falu társadalomtörténeti, néprajzi, szociográfiai és szociálpolitikai kérdéseiről Gödöllőn is tartottak magántanári előadásokat (Wallehausen 1995). A falukutatás *elméleti* alapjainak lerakása Egyetemünkön Steinecker Ferenc nevéhez fűződik, aki ezzel a 30-as években számos fiatal kutatót indított el a pályán. (Hévey 1941) Kovács Imre, a gödöllői falukutató mozgalom korabeli vezéralakja; itt, a jogelőd intézményben tanult, és egyetemi éve alatt írta meg a már említett *A néma forradalom* című nagy port kavarázó művét. 1935-ben, a Magyar Út áprilisi számában így fogalmazta meg csoportjuk célját: a fiatal falukutató generáció *„hivatásból megy a faluba, prófétai küldetésnek tekinti a faluval való foglalkozást, de kötelességérzete is arra az útra tereli lépteit, és megpróbálja pótolni azt a rengeteg bűnös mulasztást, amit apái a faluval szemben évszázadokon keresztül elkövettek.”* (Idézi Wallehausen 1995.103-104.p.)

A 2006-ban újjáélesztett falukutató mozgalomban Deáky Zita (társadalomnéprajzi szakember), Madarász Imre (szociológus) és jómagam társadalomföldrajzi kutatóként kezdtük el a munkát. Abból indultunk ki, hogy *a falukutatás történetileg is megfogalmazott céljai és a jelenkori célok eredendően összhangba hozhatóak. Az is motivált bennünket, hogy a falukutató munka jól szolgálhatja a jövő vidék-kutatóit, de általában a vidéki térbe irányuló szakemberképzést is. És mivel a falukutatás nagy történeti múltra visszatekintő módszertannal rendelkező mozgalom; adatbázisaik, gyűjtéseik is rendelkezésre állnak, ezért ezt a kutatást nem elkezdni, hanem folytatni kell.*

Ezzel összefüggésben ki kellett választanunk a legmegfelelőbb falukutató irányzatot, mely komplex látásmódban jól felépített tematikával a leginkább adaptálható a jelenkori viszonyokhoz. Végül Újszászy Kálmán Sárospataki Református Főiskolán működő mozgalmára esett a választás, akinek gondolatai ma is meglehetősen időszerűek: *„...az ismeretlen magyar falunak a felfedezése a magyar jövő egyik legnagyobb horderejű feladata.*

Ami a magyar falura általában áll, az hatványozott mértékben érvényes az egyes, a konkrét magyar falura. A magyar hegyek lábainál, völgyeiben, a magyar folyók mellett és a végeláthatatlan magyar rónán a nyárjasok és akácok alatt meghúzódva mamut falvak és apró falvak egyaránt várják a felfedezésüket és ezen felfedezésen keresztül ... a magyar életbe bekapcsolásukat." (Újszászy 1934. 13.p.) A sárospataki mozgalom mellett nem csupán a jól megfogalmazott, ma is vállalható eszmei célok szóltak. Újszászy ugyanis kidolgozta a falukutatás módszertanát (1936), és tematikát is készített a műhelymunkáról (1934). Mivel a sárospatakiak korabeli tevékenysége aktualizálással ma is működésbe hozható, ezért a gödöllő falukutató műhelyt tehát ennek mintájára építettük fel.

A sárospataki elődnek megfelelően tevékenységünket mi is két részre bontottuk: egy ún. „belső” és egy „külső” munkára. Ahogyan Újszászy írja: „belső jelzővel illetjük a falukutató munkának azt az ágát, amely nem a faluban..., hanem a szemináriumi helységben folyik.” (Újszászy 1934.10.p.) Ez a belső munka igen összetett. Szolgálja egyrészt, hogy előkészítsük a *külső* falumunkát. Másrészt a belső munka része a terepi munka eredményeinek összegezése és publikálása is. A *külső munka* a faluszemináriumi munkának azon része, amely a falvakban folyik.

Az általunk kialakított rendszerben a falukutatás minden évben részben, vagy egészben megújuló csapattal a *tavaszi félévben* indul. Diákjaink eredendően a Szent István Egyetem hallgatói, de voltak vendégként néprajzhallgatóink az ELTE-ről, és geográfus hallgatónk is a Debreceni Egyetemről.

A szemináriumi keretek közt folyó *belső munka* első lépésében a leendő falukutató fiatal diákjainkkal megkezdjük a szakirodalmi forrásgyűjtést, hogy mindenki el tudjon mélyülni a falusi vidékre vonatkozó legszükségesebb alapismeretekben. A falura vonatkozó alapismereteket több irányból válogatjuk: foglalkozunk egyrészt a falukérdéshez általában kapcsolódó szakirodalmakkal, másrészt azokkal a tanulmányokkal, cikkekkel, monográfiákkal, melyek a konkrét, vizsgálandó helyszínnel kapcsolatosak. Ezen munka teszi lehetővé, hogy később kialakítsuk a tényleges kutatási irányokat, a terepi kutatás konkrét céljait, és hogy kidolgozzuk a szükséges terepi módszertant. Minden résztvevő hallgató önálló kutató: saját (a képezésének, érdeklődésének, és természetesen a vizsgálandó helyszínnel megfelelő) témát választ. A módszertan kialakításánál fontos kihangsúlyozni, hogy nincs egységes, minden témához, minden helyszínhez jól adaptálható megoldás; ezért egyedileg (a faluhoz), és egyénileg (minden egyes témához külön-külön) történik a kutatás módszertanának kidolgozása.

A félévnyi előkészület után következhet az ún. *külső munka*, azaz a nyári terepi információgyűjtés. Erre *több napos* tábor formájában kerül sor. A *több* napon nagy hangsúly van. Újszászy is figyelmeztet: a rövid kiszállások nem pótolják a tartós kint létet, nem tesznek lehetővé mélyebb megismerést. Természetesen a rövid kiszállásoknak is van helye és értelme: a tábort megelőzően a tábort szervező, vezető kollégák számára ajánlott. Ennek során vázlatosan felmérhető a terep, kiépíthető a kapcsolatrendszer, amely a munkánk eredményessége szempontjából rendkívül fontos. A tábor időtartamát minden esetben úgy alakítjuk ki, hogy *hétvégi napok* is beleessenek az otlétünkbe, mert így nem csupán a falusi hétköznapiakba van belemélyedésünk, hanem a szabad- és vasárnapokba is.

A diákok *elszállásolásában* is visszanyúlunk a falukutató hagyományokhoz: törekszünk arra, hogy házaknál fogadják be a hallgatóinkat. Ez a gyakorlat azért jó, mert a falubeliekkel egy fedél alatt töltött idő nagy segítséget nyújt az informálódásban, lehetőséget ad más perspektívából is megismerni a helyi viszonyokat. Itt fontos azonban megjegyezni, hogy azokban a falvakban, ahol a falusi turizmus, a falusi vendéglátás, mint üzleti, megélhetési forma megjelent; úgy a szállásadásnak erre a számunkra kívánatos módjára már nincsen mód. A szállásaink ilyen esetben fizető vendéglátó helyeken történik.

Minden táborban kialakítunk egy *bázis-helyet*, amely azt a célt szolgálja, hogy időnként „gyűlést” tartunk, és a menet közben szerzett tapasztalatokat, felmerült kérdéseket átbeszélhessük.

Az általunk képviselt falukutatáshoz tartozó további alapelv, hogy *vasárnapon*, követve a sárospataki falukutató hagyományokat, a helyi istentiszteleteken, miséken megmerülünk a közösség szakrális életében. Ezt nem csupán a hagyományhoz kötődés okán tesszük, és nem is csak azért, mert ez a falvak közösségi életének kutatása szempontjából fontos. Azért is, mert ezzel tudjuk leginkább kifejezni a falubeliek felé a tiszteletünket és a köszönetünket a munkánk segítségével.

A tábor utolsó napjával a terepi munka hivatalosan befejeződik, ám sok esetben további információk gyűjtése érdekében a hallgatóink saját szervezésben visszatérnek a helyszínre.

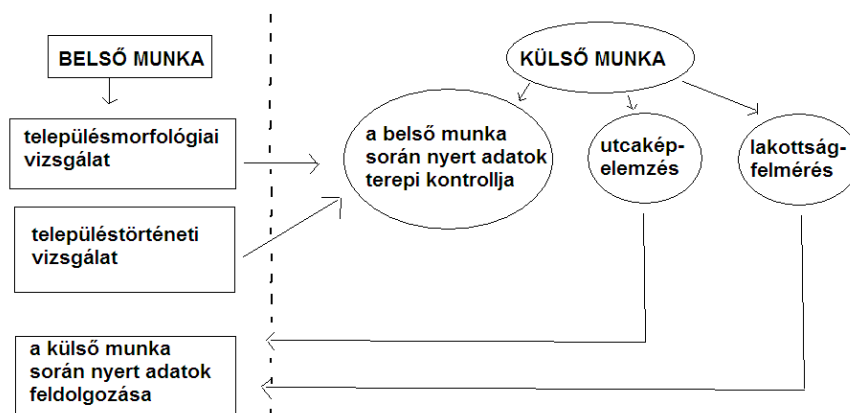
A *külső* munka után a gyűjtött anyag feldolgozásával ismét folytatódik a *belső munka*, hiszen nem elégedhetünk meg a terepi tapasztalatszerzéssel, az összegyűjtött adatokkal. Teljessé az ismeret akkor lesz, amikor minden, a féléves munka során összegyűjtött anyag összefüggéseiben is értékelhetővé válik. Ennek első lépése a vonatkozó irodalom és a gyűjtött adatok (kérdőíves felmérések adatai, statisztikai adatok, fotódokumentumok stb.), tapasztalatok rendszerezése egyes témakörök (pl. megélhetés, közösségi élet, elérhetőség stb.) köré. Itt fontos megjegyezni, hogy a Sárospataki Református Teológia falukutató szemináriumának működéséhez hasonlóan mi is archiváljuk és „leltározzuk” a gyűjtésünket, hogy a további kutatásoknak is kiindulópontja lehessen.

Amikor a falura vonatkozó ismeretek rendszerezve a rendelkezésünkre állnak, akkor a diákjaink nekilátnak a faluról általuk vállalt egy-egy téma megírásához. A tanulmánykészítés során természetesen statisztikai táblázatok, szemléltető térképek, ábrák, grafikonok is készülnek. Az elkészült munkákat évről évre közzétesszük egy általunk alapított periodikában, az *Acta Regionis Rurumban*; mely ma már az MTA Földtudományok Osztálya által is a tudományos folyóiratok sorában jegyzett. 2007 óta ez a periodika minden évben megjelenik. A 2007-es, 2008-as kötetek a Siklódon készült gyűjtést összegzik (Hargita megye- Románia), a 2009-es kötet a Bagon (Pest megye) végzett kutatásunkat foglalja magában, a 2010-es a komlósikai (Borsod-Abaúj- Zemplén megye), a 2011-es pedig a baksi (Csongrád megye) gyűjtésből készült. Az 2012-ben az *Acta Regionis Rurumot*. Valamennyi *Acta Regionis Rurum* kötet az interneten is elérhető.

TÁRSADALOMFÖLDRAJZI VIZSGÁLATOK

A falu szerves egység, ahogyan Újzászy K. (1936) fogalmaz: *az ember, a természet és a transzcendens világnak egy sajátos egysége*. A társadalomföldrajz és társtudományai természetesen önmagukban nem képesek ezt az egységet megragadni, csupán annak bizonyos jellegzetességeit. Ugyanakkor mégis nagy jelentőségűek ezek az apró vizsgálatok, hiszen segítenek megrajzolni egy-egy falu arculatát. Az alábbiakban a falukutatásaink során nyert három fontosabb társadalomföldrajzi kutatási módszertani tapasztalat bemutatására kerül sor.

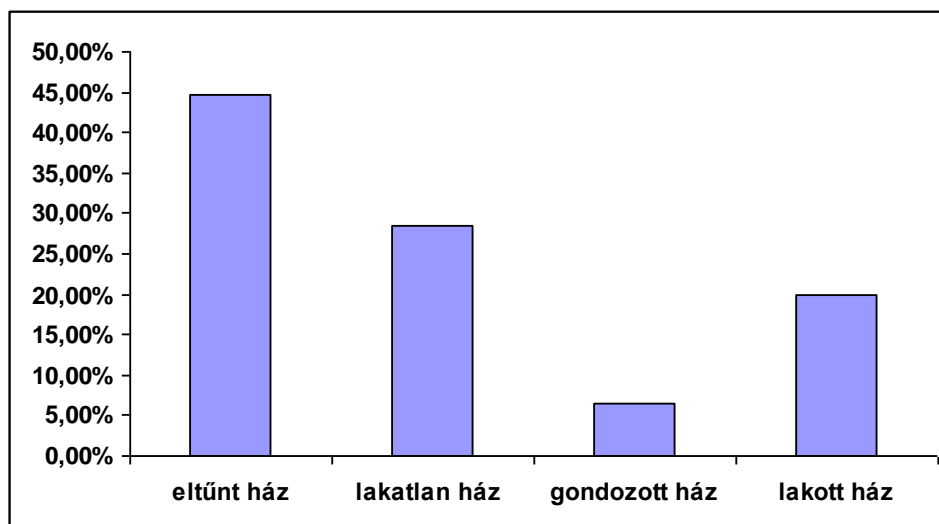
A falvak alakrajzának, megjelenésének vizsgálata

1. ábra: A falvak alakrajzának, megjelenésének vizsgálata
 Forrás: a falukutató munka tapasztalatai alapján készítette a szerző

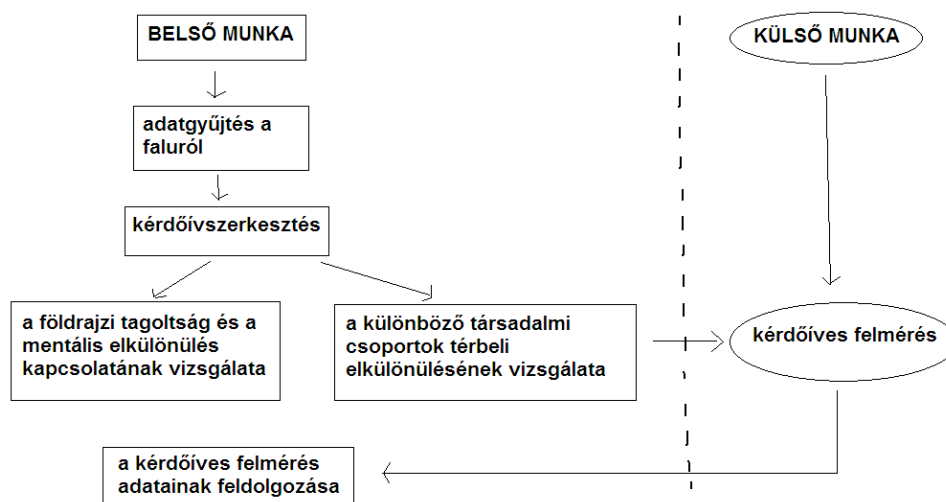
A falukutatáson belül a társadalomföldrajzi vizsgálatok egyik kiinduló, alapfeladata a település formai vizsgálata. Ennek során eredendően az alakrajzi, jelenségszintű vizsgálat a cél. Ezek a *településmorfológiai vizsgálatok* részben aktuális térképek, műholdas képek, részben levéltári dokumentációk segítségével folytathatók, azaz eredendően a falukutatás *belső munkálataihoz* kapcsolódnak szervesen. Ezek a dokumentumok önmagukban is biztosítják a morfológiai vizsgálatokhoz elengedhetetlen információkat: a telek alaprajzot (szabályos, szabálytalan), a telekbeépítést (a ház, egyéb építmények hogyan helyezkednek el rajta), a telkekből szerveződő utcák képét (rövid, hosszú, zezugos, zsákjellelű stb.), a település belterületi alaprajzát (szabályos, szabálytalan). Mivel azonban a települések alakrajzi megjelenése összefügg a település történeti fejlődésével, ezért nem állunk meg a statikus ábrázolásnál, leírásnál, hanem a rendelkezésre álló településtörténeti dokumentumok alapján kísérletet teszünk a település kiépülésének időbeli rekonstrukciójára. Ezt megerősítendő a terepi (*külső*) munka során a faluban fellelhető helytörténeti gyűjtésekkel, idős helyiek emlékeivel megerősítjük a feltevéseinket. (1. ábra) Siklód esetében mindez a munka például azt a végeredményt hozta, hogy a három részből álló füzérfalú legősibb magja Papszer, a legfiatalabb része pedig Alfalu. (Molnár M. 2007)

A *belső* műhelymunka során nyert településrajzhoz a helyszíni terepbejárások során *utcakép-elemzést* is illesztünk. (1. ábra) Az utcakép-elemzés során rögzítjük az egyes utcák kiépítettségét (út, járda, árok), gondozottságát. Ez a felmérés alapvető fontosságú a falu egyes részeinek állapot-felméréséhez. A terepbejárás során a házak *lakosság-felmérése* is megtörténik. Ez a vizsgálat a kiüresedő falvakban különösen indokolt. A lakosság- vizsgálat lényege, hogy az egyes utcák házait besoroljuk az alábbi három csoport valamelyikébe: „lakott ház”, „gondozott ház”, „lakatlan ház”. A lakott és a gondozott ház között a különbség az, hogy a gondozott háznak nincs állandó lakója, csak időszakosan lakott. Ez a vizsgálat jó eszköze annak, hogy megrajzoljuk, mennyire él a falu. Ahol rengeteg az elhagyott, romos ház, és/vagy nagyon sok a csak időszakosan lakott (hétvégi házként, nyári lakként funkcionáló) épület, ott a falu sorvadása nagyon plasztikusan megmutatkozik. (2. ábra)

2. ábra: Lakottság-vizsgálat Siklódon (2007)
 Forrás: Molnár M. (2008) 9-14

Mentális térképezés a falvakban

3. ábra: A mentális térképezés sémája

Forrás: a falukutató munka tapasztalatai alapján készítette a szerző

A falukutatókban a mentális térszerkezet-vizsgálatokkal a célunk az, hogy árnyaltabb képet kapjunk a településen belüli térszerveződésről. A mentális vizsgálatok azért is hasznosak, mert az egyéni véleményekből kialakítható csoportvélemények alapjául szolgálhatnak egy-egy lokális közösség gondolkodásának jobb megismeréséhez is.

A mentális térképezés alapja alapos tényfeltárás a falu társadalmi, térszerkezeti viszonyairól. Az alapsmeretek birtokában a következő lépés a kérdőíves felmérés előkészítése. A mentális térszerkezet-vizsgálatokra a gyakorlatban többféle lehetőség is kínálkozik. (3. ábra) Amikor a falu több, önálló névvel illetett falurészből áll; a mentális térképezés kiindulópontja az, hogy megvizsgáljuk, vajon a földrajzi névben megmutatkozó

elkülönülésben megjelenik-e az elkülönülésnek más tartalma is (pl. társadalmi, gazdasági megkülönböztetés). Félévtizedes gyűjtőmunkánk során két alkalommal is sor került ilyen vizsgálatra. A három településrészből álló Siklód esetében (részei: Papszer, Murva, Alfalu), és a szintén három részből álló Bakson (részei: Major, Szőlő, Máriatelep). A kutatás kérdőív segítségével történik. A megfogalmazott kérdések segítenek eldönteni, hogy az egyes településrészeken élők elkülönítik-e a saját településrészüket, van-e mentálisan leképezett véleményük a többi településrészeiről. Ebből a vizsgálatból nem csupán az tudható meg, hogy van-e a földrajzi elkülönülésnek mentális tartalma, hanem az is, hogy az egyes településrészek önmagukról kialakított képe, és a másokban róluk kialakult kép mennyire van szinkronban egymással. (1. táblázat)

1. táblázat: Vélemények Siklód két falurészéről

Forrás: Molnár M. 2007. 25-26.

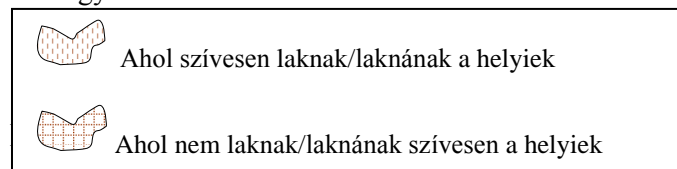
Amit a Papszeren élők gondolnak Papszerről	Amit a Murván, Alfaluban élők gondolnak Papszerről
Összetartó emberek lakják Veszekedős népek élnek itt (hitványok az emberek) Több a nép Több itt a fiatal, mint máshol Jobb az út, közel érni mindent Nem elég jó az út Jó hely: közel van minden Rendesen lakott Hidegebb, mint a többi falurész	Gazdagabb falurész Más: egyenesen vannak a házak Rossz a földje, kötött a talaja Jó helyen van: melegebb, jobban érik minden Szebb Jobb a földje
Amit az Alfaluban élők gondolnak az Alfaluról	Amit a Murván, Papszeren élők gondolnak az Alfaluról
Nem jók az emberek Jó földek vannak itt Jobb az élet itt A legszebb hely Sok vízfolyás van itt Hamarabb teremnek itt a gyümölcsök Jobb termő, mint a többi falurész	Gyarló, fősvény emberek lakják Nem olyan barátságosak az emberek Magányosak Az asszonyok nem beszélnek egymással Ki vannak tolva az itt élők El van öregedve Ott a népek is mások Szegények lakják Nehéz a járás Nagyok a távolságok Jó az útja: nincs vízmosás, mint a Murván Rossz az útja Vaddisznók járnak Jobban lehet fát lopni (közelebb az erdő) Jó a földje

A Siklódról közölt példa (1. táblázat) jól mutatja, hogy a *Papszerről* kialakult kép a falurészen élők és a máshol élők véleményeiben hasonlatos. E településrészt általában pozitív módon értékelték válaszadóink. *Alfalu* esetében viszont a vizsgálat kimutatta, hogy jelentősen eltér az itt élők és a máshol élők véleménye a falurészről. Az Alfaluban élők eredendően pozitív tulajdonságokkal ruházták fel a környezetüket, ugyanakkor a máshol élők megítélése ennek épp az ellenkezője. Ez a vizsgálat tehát igazolta a mentális szegregációt és jól jelezte a falu társadalmának hasadozottságát is.

A mentális térképezés egy másik formáját teszi lehetővé, ha a település különböző, térben elkülönülő társadalmi csoportokból áll, például *etnikailag összetett*, és a *kisebbség* térben nem szórta, hanem *tömbösen helyezkedik el*. Ilyen esetben a kérdés számunkra az, hogy a társadalmi csoportok térbeli tömörülése (elkülönülése) vajon mentális elkülönüléssel is együtt jár-e. Ebben az esetben is a kérdőíves felmérés eszközehez nyúlunk, természetesen arányos mintavétellel. A kérdés pedig így hangzik: „Mely településrészekben (utcákon) nem lakna semmiképp, és mely településrészekben (utcákon) lakna szívesen?” A válaszadáshoz térkép is tartozik. A jelöléseket minden esetben indokokkal együtt kérjük. A térképi jelölés és a szöveges magyarázat együtt egyértelműen segít eldönteni, hogy van-e összefüggés a minősítés és a vizsgált társadalmi csoportok jelenléte között, van-e a térbeli elkülönülésnek mentális megnyilvánulása is. Ezt a kutatási módszert először cigány-magyar együttélésben próbáltuk ki. A bagyi kutatásban összességében nyert eredmény a legpozitívabb és legnegatívabb véleményekkel a 4. ábrán látható. A legtöbbek által megjelölt *negatív* megítélésű zóna tapasztalataink szerint egyértelműen összefüggött a helyi cigánytelep elhelyezkedésével.

Jelmagyarázat:

4. ábra: Bagy mentális térképe
Forrás: Molnár M. (2009) 36.

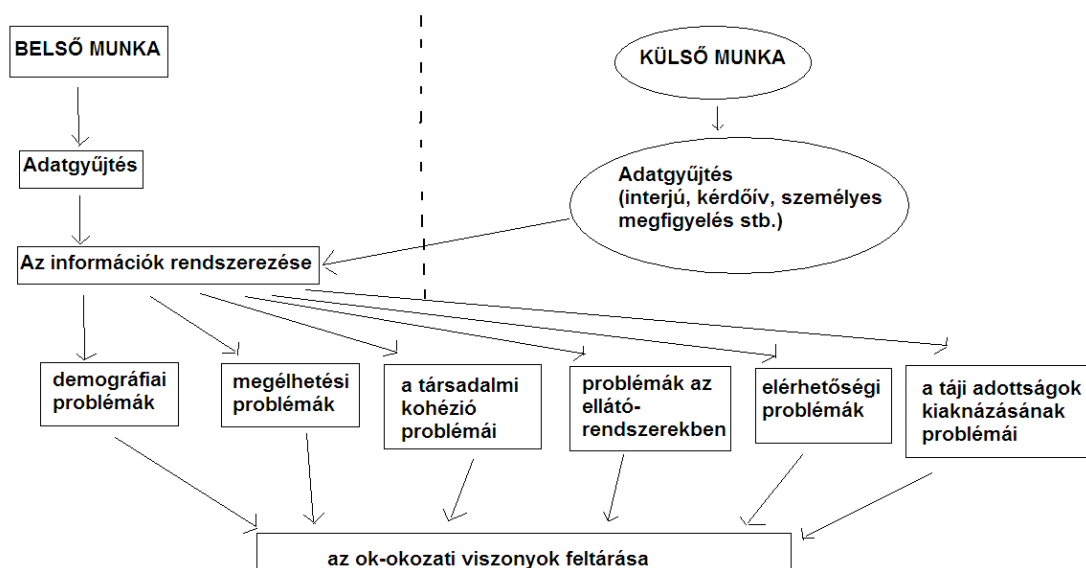
A mentális térszerkezet-vizsgálat fontosságát tovább fokozza, hogy segítségével rá lehet mutatni, hogy a megkérdezettjeink, a falubeli közösség, mennyire *zárt* térben gondolkodik.

Bag esetében például a Telepen élő cigányság több mint fele a vonatkozó kérdések válaszadásában nem is lépett ki gondolatban a Telepről. Azaz a falura vonatkozó véleményüket egy néhány utcányi ismert és lakott tér tapasztalatiból fogalmazták meg.

Ebben a vizsgálatban az is megmutatkozik, hogy egyes *kisebb- nagyobb foltok a térképen mennyire mutatkoznak egységes értékítéletűnek*. Bag esetében például a Telep megítélése az ott élő cigány, és a nem ott élő helyi társadalom megítélésében egyáltalán nem azonos. A telepi cigány lakók a negatív megítélésű utcákat egyértelműen (100%-ban) a saját Telepükön jelölték meg, de nem a Telep egészén. A Telepen élők tehát a saját „világukat” nem homogénnek látják. Ugyanakkor a *nem Telepen élő* magyar válaszadók többsége a Telepet egyöntetűen negatívan ítélte meg. Vizsgálatunkban az is szembetűnő volt, hogy a Telep negatív megítélése a nem telepiek véleményeiben kisugárzott olyan utcákra is, amelyek nem a Telep részei, csupán határosak vele. Ez utóbbi utcák úgy tűnik mentálisan egy sajátos devalválódáson mennek keresztül. (Molnár, M. 2009) Ez a vizsgálat a társadalmi tér ábrázolásán túl hasznos információt nyújtott a települési tér értékviszonyairól, a tér fel- és leértékelődéséről is.

Problématérkép

Minden település egy sajátos rendszer, melynek gazdasági, társadalmi, művi és természeti rendszer-elemei vannak. Ezek jó-rossz egymáshoz illeszkedése határozza meg, hogy egy település mennyire sikeres, mennyire képes a külső- belső kihívásoknak jól megfelelni. A falukutatás arra is alkalmas, hogy a *belső és külső* munkálatok során nyert adatokból, ismeretanyagból kiszűrjük azokat az elemeket, amelyek ellene hatnak a rendszer harmonikus, egyensúlyi működésének.

5. ábra: A problématérkép készítésének sémája

Forrás: a falukutató munka tapasztalatai alapján készítette a szerző

A *problématérkép* készítésével a célunk, hogy a vizsgált település gazdasági, társadalmi, művi, természeti környezetében létrejövő egyensúlytalanságok okozóit kiszűrjük, rendszerezzük, és a köztük levő ok-okozati összefüggést megjelenítsük. A problématérkép azért hasznos, mert rámutat a települési rendszer működésének hiányosságaira, segít láthatóvá tenni az összefüggéseket, értelmezni a településen belül kirajzolódó potenciális konfliktusokat, törésvonalakat.

A problématerkép készítését minden esetben megelőzi a falu gazdasági, társadalmi, művi és természeti tényezőinek felmérése. A következő lépésben az adatokból, információkból egyrészt szűrjük, másrészt tematizáljuk, csoportosítjuk a *problémákat, hiányosságokat*. Természetesen a problémacsoportok időben és térben változnak. A problématerkép bonyolultságát nem csak az adja, hogy a tényezőcsoportok különfélék lehetnek az egyes településeken, nem csak az, hogy számos összetevőjük lehet; hanem az is, hogy az egyes problématerületek között bonyolult ok-okozati összefüggések állhatnak fenn. (5. ábra)

ÖSSZEFOGLALÁS

A falukutatás nem történelem. Bár a gyökere a régmúltba nyúlik, ugyanakkor ma is időszerű. A falvak nélkül ma sem lehet a társadalmi, gazdasági kihívásoknak maradéktalanul megfelelni. Csak olyan térségek állhatnak stabilan, amelyeknek ismerjük a rendszerét, értjük a bennük zajló folyamatokat. A falukutatások a rurális térségek sikereinek, problémáinak, szükségleteinek világosabb megfogalmazásához járulhatnak hozzá. Az egy-egy helyszínen végzett mélyfúrás önmagában is érték. Ugyanakkor az is igaz, hogy fontos adalékok a fenntartható gazdasági, társadalmi fejlődési pályák megrajzolásához. Az összetett pillanatfelvétel monografikus leírásai ugyanis alapjai lehetnek a területi monitoringozásnak. Ehhez azonban az szükséges, hogy a tér néhány pontján szisztematikus megfigyeléseket végezzünk. A *trend monitorozással* a jelenségek *időbeli* nyomon követése a cél úgy, hogy a kutatásainkat a már kialakult bázishelyeken időről időre megismételjük. A *hipotézis-tesztelő monitorozással* a prognosztizált változások bekövetkezését kísérhetjük figyelemmel. Ennek értelmében olyan települések kijelölésére van szükség, melyek az adott társadalmi, gazdasági problémát, törvényszerűséget jól reprezentálják. A területi folyamatok monitoringozásával nyert ismeretek visszacsatolást adhatnak a társadalmi, gazdasági folyamatok lokális működéséről. Tanulmányozásukkal kiküszöbölhetőek a nem adaptív, csak elméleti síkon működő döntéshozói forgatókönyvek.

A falukutatások tehát összességében a területi folyamatok mélyebb megismerését szolgálják. Azt a célt, hogy a gazdasági, társadalmi változások kihívásaira kellő időben és módon találjunk megoldást. Ezt pedig igazán az szolgálhatja, ha a falukutatás (és más területi kutatás is), a XX. század eleji példához hasonlóan *mozgalomszerűvé* válik, azaz az egész országot lefedő kutató műhelyek kooperációja valósul meg benne.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁRDI N. (1998): Egy girondista Erdélyben. In: Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi politika. Bev. Tanulmány: Bárdi N. 5-36.
- BODOR A. (1935): A falukutatás vezérfonala. Budapest
- BRAUN R. (1913): A falu lélektana A Huszadik Század Könyvtára 47. Társadalomtudományi Társaság Szociográfiai Szakosztályának Közleményei 1913.
- DEÁKY Z. (2007): Acta Regionis Rurum /A gödöllői falukutató hagyományok újjáélesztése a SZIE Gazdaság- és társadalomtudományi Karán In: Acta Regionis Rurum 1. Gödöllő ISSN 1789-5588
- HÉVEY L. (1941): Steinecker Ferenc emlékezete. Klny. A Magyar Gazdák Szemléjéből. 1941. május
- KOVÁCS I. (1937): A néma forradalom Budapest
- MOLNÁR M. (2007): Siklód térszerkezete 23-31 In: Acta Regionis Rurum 1. Gödöllő ISSN 1789-5588
- MOLNÁR M. (2008): Siklód, az elnéptelenedő aprófalú In: Acta Regionis Rurum 2. Gödöllő ISSN 1789-5588

- MOLNÁR M. (2009): Bag mentális térképe 33-37. In: Acta Regionis Rurum 3., Gödöllő ISSN 1789-5588
- OLÁH GY. (1929): Hárommillió koldus. Szociálpolitikai tanulmány. Budapest, 1929
- SZABÓ Z. (1938): Cifra nyomorúság A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe, szociográfia (Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp. 1938.);
- ÚJSZÁSZY K. (1934): A faluszeminárium. A Sárospataki Ref. Főiskola Faluszemináriumának Füzetei. Sárospatak, 1934.
- ÚJSZÁSZY K. (1936): Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához. Sárospatak, 1936.
- VENCZEL J. (1993): A falumunka útján. Válogatott írások. Székelyudvarhely-Budapest, 1993.
- WALLESHAUSEN GY. (főszerk.) (1995): Jubileumi emlékkönyv 1920-1995. Gödöllői Agrártudományi Egyetem I-II. Gödöllő, 1995.